

УДК 930.25(477)(092)

М. Д. ХОДОРОВСЬКИЙ*

**ВОНА БУЛА ПЕРШОЮ
(до 45-річчя ЦДАМЛМ України)**

Розкрито плідну діяльність першого директора ЦДАМЛМ України Л. Проценко, яка активно сприяла становленню і подальшому розвитку цієї, за висловом письменника Ю. Смолича, “літературно-мистецької інституції”.

Ключові слова: архів-музей; перший директор; джерельна база; комплектування; музейна експозиція; некрополістика.

4 травня 1966 р. постановою № 357, прийнятою Радою Міністрів УРСР, було створено Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР. Минуло 45 років, і нині ми з вдячністю згадуємо фундаторів ЦДАМЛМ. Серед них – провідних українських архівістів на чолі з начальником Архівного управління при Раді Міністрів УРСР С. Пількевичем та його заступником М. Тесленком. У листах до керівництва УРСР тогочасні керманічі Спільки письменників України О. Гончар і П. Загребельний першими обґрунтували необхідність заснування архіву-музею – скарбниці документальних пам’яток. Поряд з цими особами слід назвати також першого директора нашої установи – Людмилу Андріївну Проценко.

Влітку 1977 р. автор цих рядків та його колеги, які теж тільки-но починали працю на архівній ниві, неодноразово зустрічалися з колишнім директором ЦДАМЛМ УРСР Л. Проценко з приводу створення меморіального кабінету Ю. Смолича. І хоч вона вже не працювала в архіві-музеї, однак підтримувала дружні зв’язки з нашими фондоутворювачами, зокрема з удовою Ю. Смолича – О. Белзою. На київській квартирі Смоличів і на дачі в Кончі-Озерній Л. Проценко разом з Оленою Григорівною допомагали нам відбирати особисті речі письменника, друковані видання, твори образотворчого мистецтва для меморіалу. Фактично Л. Проценко керувала усім підготовчим процесом. Робилося це із знанням справи, однак ненав’язливо, щоб не образити молодих працівників.

Людмила Андріївна розповідала, що Ю. Смолич опікувався ЦДАМЛМ УРСР з початку його заснування. Маститий письменник за пропозицією Л. Проценко написав передмову до першого збірника праць співробітників архіву-музею, який, на жаль, і досі не опубліковано. Між тим, у передмові Юрій Корнійович торкнувся важливого питання стосов-

* *Ходоровський Михайло Дмитрович* – заступник директора, головний зберігач фондів ЦДАМЛМ України.

но призначення ЦДАМЛМ УРСР, наголошуючи, що тут “має бути зосереджено всі матеріали... з літературної і мистецької минувшини, а також накопичувані й творчі доробки письменників та митців, котрі діють нині в розквіті своїх творчих сил – щоб не стати їм розпорошеними, загубленими й втраченими для нашого культурного майбуття. Справа ця, як розуміємо, виключної ваги: без неї неможливо широко й глибоко осягнути не лише культурний процес, але й саму суспільну думку нашої доби, бо ж література й мистецтво, як знаємо, – з ряду визначних рушійних виразників світобачення, світогляду й ідеології найширших народних шарів”¹. Глибоко усвідомлюючи високу місію архіву-музею, яка була чітко окреслена у згаданій передмові, Л. Проценко прагнула всіляко пришвидшити процес становлення цієї, за висловом Ю. Смолича, “літературно-мистецької інституції”².

Людмила Андріївна Проценко народилася 19 квітня 1927 р. у сім’ї музиканта, засновника української школи гри на флейті, професора Київської консерваторії Андрія Федоровича Проценка та оперної співачки Клавдії Кузьмівни Давидової-Давиденко. Здобула дві вищі освіти. Професію історика-архівіста опанувала під орудою професора В. Стрельського на історичному факультеті Київського університету (1946–1951 рр.). А вокальному мистецтву навчалась у відомої співачки і педагога М. Донець-Тессейр в Київській консерваторії (1949–1954 рр.). Спочатку працювала в Центральному державному історичному архіві УРСР: науковий співробітник відділу давніх актів (1951–1953 рр.), завідувачка цього ж відділу (1953–1967 рр.). У службовій характеристиці на Л. Проценко, датованій 1952 р., російською мовою зазначено: “Упорядочивая архивные материалы фамильных фондов польских помещиков, хорошо усвоила польский язык, полеографические тексты и язык актовых книг XV–XVIII вв. Производственные задания перевыполняет при хорошем качестве работы”³. Працюючи у ЦДІА УРСР, Л. Проценко підготувала у співавторстві такі видання: “ЦГИА УССР в Киеве. Путеводитель” (1958 р.), “Генеральный опис Правобережной Украины. 1765–1769. Показчик населенных пунктов” (1959 р.), “Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.” (1970 р.), “Каталог коллекции документов Киевской археографической комиссии 1369–1899 годов” (1971 р.). У цей

Людмила Андріївна Проценко.

період розпочала роботу над дисертацією “Актові книги як джерело до вивчення спеціальних історичних дисциплін”. Однак наукову діяльність на якийсь час довелося перервати, оскільки керівництво АУ визнало її гідною кандидатурою на посаду директора Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР⁴.

Спочатку, тобто 1967 року, новоутвореній установі було виділено лише декілька кімнат у приміщенні колишньої бурси на території Національного заповідника “Софія Київська”. У цьому будинку розташовувались також інші архівні установи, які через три роки були переміщені до нового комплексу архівних споруд. Понад п’ять років Л. Проценко керувала архівом-музеєм (1967–1973 р.). Відразу їй довелося вирішувати цілу низку проблем, пов’язаних із реконструкцією будівлі, матеріально-технічним забезпеченням та ін. Першорядною виявилася кадрова проблема. Не вистачало працівників, які мали б досвід роботи з комплектування та упорядкування документів особового походження, управлінської документації тощо. Тому для колективу ЦДАМЛМ УРСР були організовані лекції з архівознавства, теорії та історії літератури, театру, музики, образотворчого мистецтва. Проводилися екскурсії по музеях Києва та інших міст України. Для підвищення кваліфікації працівників, обміну досвідом влаштовувались науково-практичні семінари. “Всі члени відділу вчилися, – відзначала на одній з службових нарад начальник відділу комплектування Г. Лобанова, – справа для них нова”⁵.

Енергійна, діяльна Л. Проценко була вимогливим і принциповим керівником. “Від вашої внутрішньої зібраності, дисципліни залежить все, – зверталась вона до начальників відділів, – в очах підлеглих ви повинні бути бездоганні... я попереджую, що якщо комусь треба до мене попасти в справах відділу – нехай з’являється до мене з начальником відділу. Начальник повинен бути в курсі справ..., начальники відділів забувають, що в них ненормований робочий день”⁶. Разом з тим Л. Проценко закликала керівників структурних підрозділів бути уважними до працівників.

Зрозуміло, траплялись і конфліктні ситуації. Однак Л. Проценко вдалось об’єднати людей різного віку і різної кваліфікації в єдиний колектив, спрямовуючи їх зусилля передусім на формування джерельної бази архіву-музею. “Будуть у цьому приміщенні і ювілеї, і зустрічі, і перерізання стрічок при відкритті експозицій музею, – зазначала Людмила Андріївна, – але назавжди залишиться за ним основне завдання – збирання документальних матеріалів”⁷. У 1972 р. відділ комплектування під керівництвом Л. Проценко розпочав розробку проекту “Орієнтовних списків, імовірних у перспективі 15–20 років фондоутворювачів ЦДАМЛМ УРСР”, що, за висловом З. Сендика, стало “прообразом таких переліків для комплектування документами особового походження”⁸.

Дискусійним виявилось питання щодо вироблення критеріїв для відбору персоналій. На думку Людмили Андріївни, в архіві-музеї “ма-

ють бути зібрані матеріали не тільки діячів, що постійно жили і творили на Україні, а й діячів, які з тих чи інших причин перебували поза межами рідної землі, водночас пов'язуючись своєю творчістю з Україною органічно – Гоголь, Короленко, Репін і багато інших. Архів-музей збере також у своїх стінах матеріали діячів різних національностей, які внесли чималий вклад у розвиток української культури, але не жили постійно на Україні”⁹.

Через декілька років після заснування нашої установи її діяльність набула широкого розголосу, що, зокрема, позитивно позначилося і на процесі комплектування. І в цьому – незаперечна заслуга Л. Проценко. “Потрібна, – стверджувала вона, – систематична інформація громадськості в пресі. Треба мобілізувати колектив на інформацію”¹⁰. Людмила Андріївна написала і опублікувала значну кількість статей про архів-музей. Вона виступала з доповідями про діяльність ЦДАМЛІМ УРСР на конференціях, організованих АУ і Міністерством культури, на Міжнародному форумі архівістів у Словаччині (1969 р.), на VII Міжнародному конгресі архівістів у Москві (1972 р.) та ін.

Л. Проценко ініціювала зустрічі працівників архіву-музею з представниками творчих спілок. Одна з таких зустрічей відбулась у Будинку літераторів під промовистою назвою “Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва створено (1968 р.)”. Людмила Андріївна була впевнена: “Справа створення такої установи як архів-музей – це справа всіх свідомих культурних людей, сприяння нам – це сприяння українській культурі, подальший розвиток якої потрібен сучасній і майбутній історії нашого народу”¹¹.

Вжиті заходи керівництва архіву-музею не залишилися поза увагою творчої інтелігенції. Наприклад, літературознавець, головний редактор одеського видавництва “Маяк” Г. Зленко писав у листі від 19 липня 1968 р.: “Вельмишановна товаришко Проценко! У третьому числі “Архівів України” прочитав Вашу цікаву статтю про створення Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР. Всім серцем поділяю думку, що сприяння цьому закладові – справа честі всіх культурних людей республіки. Тому прошу відповісти мені, чим би був корисний для Вас я як літератор... і як працівник республіканського видавництва, що має справу, котрі мешкають на території Одеської, Миколаївської, Херсонської та Вінницької областей? Які матеріали може передати до архіву-музею наше видавництво і особисто я як автор?.. Готовий до послуг. Григорій Зленко”¹².

Готова була до послуг, тобто ладна була посприяти діяльності архіву-музею численна армія шанувальників української культури. Зокрема, викладач вечірньої школи з Чернігова М. Левицький передав до архіву-музею унікальний фотоальбом випускників місцевої духовної семінарії, серед яких – ще зовсім юні П. Тичина, В. Еллан-Блакитний (1913 р.).

Краєзнавець Ф. Камінський з Миколаєва передав на державне збереження рукопис “Історії України-Руси” М. Аркаса. Цінні матеріали надходили також з регіональних осередків культури. Скажімо, за власною ініціативою керівництво Звенигородського народного краєзнавчого музею ім. Т. Г. Шевченка надіслало поштою до ЦДАМЛМ документи А. Кримського. І таких прикладів можна навести безліч.

Збирацька діяльність архіву-музею поступово набирала обертів. Це засвідчують такі кількісні показники. 1967 рік – встановлено контакти з 95 діячами культури; через рік було встановлено контакти з 380 особами. За ці два роки було здійснено більше 1000 візитів до потенційних фондоутворювачів. Виступаючи 11 червня 1968 р. на засіданні експертно-оціночної комісії ЦДАМЛМ УРСР, один з провідних українських архівістів І. Бутич наполягав на тому, що “архів-музей мусить організувати археографічні експедиції в різні області України і збирати матеріали літературно-мистецького профілю на місцях. А зараз їх можна зібрати ще багато”¹³. Час довів справедливість цієї думки.

Працівниками ЦДАМЛМ УРСР комплектування документами особового походження проводилося у Києві, Львові, Харкові, Полтаві, Лубнах, Одесі, Кіровограді, Чернігові, Чернівцях, Умані, Миколаєві, Черкасах, Сімферополі, Ялті та ін.; за межами України – у Москві, Ленінграді, Єревані, Тбілісі, Мінську, Ризі та ін. Л. Проценко мала підставу стверджувати: “ЦДАМЛМ є архівом, що інтенсивно комплектується”¹⁴. За станом на 1 січня 1973 р. джерельна база нашої установи нараховувала 440 особових фондів, зокрема, письменників Ю. Яновського, А. Головка, Л. Смілянського, А. Малишка, О. Гончара, В. Сосюри, М. Рильського, В. Василевської, Г. Тютюнника, Л. Первомайського та ін.; архітекторів, художників, скульпторів П. Альошина, В. Заболотного, М. Глуценка, І. Іжакевича, І. Моргілевського, Ф. Красицького, А. Сластіона, В. Касіяна, А. Петрицького, Ю. Маковського та ін.; композиторів А. Кос-Анатольського, М. Тутковського, К. Стеценка, Б. Лятошинського, Ю. Мейтуса та ін.; діячів українського драматичного і музичного театрів С. Тобілевич, Д. Козачковського, Б. Романицького, Ю. Кипоренка-Даманського, М. Донець-Тессейр, І. Алчевського та багатьох інших діячів української культури. У перші роки існування архіву-музею були започатковані тематичні зібрання документів, в т. ч. колекція зразків української книжкової графіки 1920–1930-х рр., колекція народних пісень, зібраних наприкінці ХІХ ст. полтавським дідичем Г. Ячницьким. Враховуючи зв'язки Л. Проценко з діячами музичного мистецтва, професурою Київської консерваторії, можна дійти висновку, що саме Людмила Андріївна була одним з ініціаторів переміщення з консерваторії до архіву-музею широковідомої колекції творів європейських композиторів ХVІ–ХІХ ст.

Важливим джерелом щодо вивчення діяльності Л. Проценко на посаді директора ЦДАМЛМ УРСР є її листи до фондоутворювачів. При-

кметно, що ледве не в кожному з них міститься вираз “Ми глибоко зацікавлені...”. Це щире звернення до митців обумовлено бажанням зберегти їх творчу спадщину для прийдешніх поколінь, віднайти автентичні джерела для осмислення загального культурного процесу. Звертаючись до українського режисера, актора, театрознавця В. Василька, Людмила Андріївна у листі від 21 січня 1968 р. писала: “Нині настав час зібрати воедино все, що написано українськими письменниками, художниками, режисерами, акторами за багатовікову історію. Це дасть змогу дослідникам спокійно і об’єктивно розібратися в тому багатстві, що залишилося нащадкам”¹⁵. І далі: “Загально відомий Ваш вклад в розвиток музейної справи на Україні. Своєю практичною і теоретичною діяльністю Ви внесли великий вклад в розвиток українського мистецтва, а своїми книгами про корифеїв української сцени зробили багато для розвитку театрознавства. Ми глибоко зацікавлені в тому, щоб в нашому архіві-музеї була широко представлена і Ваша творчість (рукописи Ваших праць та видрукованих книг, самі книги, п’єси, фотографії і особливо Ваше листування тощо). Просимо Вас активно сприяти нашій роботі”¹⁶. Принагідно зазначити, що В. Василько, який не дуже волів розлучитися із своїм архівом, все-таки досить швидко, 27 лютого 1968 р., відгукнувся на цей лист, обіцяючи “внести і свою пайку в створення Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва”¹⁷. Нині особовий фонд В. Василька нараховує 1416 од. зб.

Архів-музей не поривав зв’язків з фондоутворювачами, які вже передали на державне зберігання власні архіви або матеріали своїх родичів. У листі від 10 жовтня 1967 р. до онуки К. Думитрашка, автора пародійної поеми “Жабомишодраківка”, поезії “До карих очей” (“Карії очі, чорнії брови”) та ін. Людмила Андріївна писала: “Вельмишановна Наталія Володимирівна! Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України висловлює Вам глибоку подяку за надзвичайно цінні і цікаві матеріали про Вашого діда – українського письменника Костянтина Даниловича Думитрашка, люб’язно передані Вами. Ці матеріали допоможуть науковцям України визначити те почесне місце, яке посідає К. Д. Думитрашко в історії української літератури, ширше познайомити читачів з творчим доробком незаслужено призабутого оригінального поета ХІХ ст. ... Сподіваємося, що незважаючи на свою перевантаженість, Ви знайдете час поділитися з нами Вашими особистими спогадами про вашу сім’ю, родинними переказами про К. Думитрашка і В. Горленка”¹⁸. Звернемо увагу на прохання написати спогади. З такими пропозиціями Людмила Андріївна неодноразово зверталась до фондоутворювачів, оскільки мала намір видати серію меморіальних збірників.

Варте наслідування вміння Л. Проценко встановлювати контакти з діячами культури, прагнення заохотити їх до співпраці з архівом-музеєм. У листі до Олеса Гончара від 20 лютого 1968 р. за підписами Л. Про-

ценко та начальника відділу публікації і використання документів С. Попель зазначалося: “Нам дуже приємно було особисто познайомитися з Вами і на ділі відчувати Вашу глибоку заінтересованість у розвитку архіву-музею. Сподіваємося, що Ви і надалі будете добрим другом і радником архіву-музею літератури і мистецтва, що має стати справжньою скарбницею української культури”¹⁹. І справді, Олесь Гончар, тоді голова Правління Спілки письменників України, завжди обороняв інтереси нашої установи. За його сприянням Л. Проценко була включена до складу комісії з творчої спадщини А Малишка, В. Сосюри, П. Тичини поряд з представниками “конкуруючих організацій”, зокрема відділу рукопису Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України.

Як розповідала Людмила Андріївна автору цих рядків, на жаль, не була реалізована її пропозиція, з якою Вона зверталась до керівництва СПУ стосовно обов'язкового передавання до ЦДАМЛМ УРСР матеріалів жертв сталінського терору з приватних архівів, а також з установ та організацій. У збиранні матеріалів доби “Розстріляного відродження” дієву допомогу надавали особи, які самі постраждали від репресій. Серед них – поет, перекладач, культуролог Г. Кочур, якого Л. Проценко називала “почесним архівістом”²⁰. Прізвище Григорія Порфіровича міститься в актах приймання документів М. Зерова, В. Підмогильного та ін. як особи, що сприяла надходженню цих матеріалів до архіву-музею.

За порадою Г. Кочура Людмила Андріївна розпочала листування ще з одним в'язнем ГУЛАГу, літературознавцем Г. Майфетом. Після відбуття заслання, не маючи житла і роботи за фахом, він залишився мешкати у м. Печорі на півночі Росії. Внаслідок досягнутої домовленості з Г. Майфетом Людмила Андріївна разом з колегами виїхала до цього міста, де було одержано від нього частину архіву і унікальної книжкової колекції. Ставлячись до директора архіву-музею “з правдивою пошаною”²¹ (вислів Г. Майфета). Григорій Йосипович згодом надіслав поштою до нашої установи ще деякі свої рукописи і друковані видання.

У листах і телеграмах до Г. Майфета Людмила Андріївна висловлювала надію, що він зрештою повернеться в Україну, обговорювала питання стосовно його можливого облаштування в Києві. Однак цим сподіванням не судилося здійснитися. У вересні 1975 р. Г. Майфет покінчив життя самогубством. Л. Проценко цілком справедливо вважала, що гідним увічненням світлої пам'яті цієї людини трагічної долі є наукове упорядкування і надійне збереження його документальної спадщини.

Л. Проценко та її однодумці відвоювали з небуття матеріали багатьох репресованих діячів української культури: історика, громадського діяча Н. Суровцової, письменників М. Зерова, Є. Плужника, Г. Косинки, П. Капельгородського, В. Підмогильного, В. Поліщука, З. Тулуб, Б. Антоненко-Давидовича, Остапа Вишні, Г. Коцюби, В. Бобинського, М. Кожушного, С. Пилипенка, А. Паніва, О. Журливої, І. Маловічка, В. Чеч-

вянського, письменника, театрального діяча, композитора Г. Хоткевича, письменника і режисера Р. Валаєва (автора спогадів про перебування Леся Курбаса під час ув'язнення на Соловках), композиторів В. Верховинця, В. Костенка, літературознавців і критиків Б. Коваленка, Є. Шабліовського, театрознавця П. Рупіна та ін.

Один з перших наших фондоутворювачів, поет-байкар з Кам'янця-Подільського М. Годованець, котрий якимсь дивом вижив після перебування в радянських концтаборах, був глибоко зворушений тим, що до нього звернулися працівники архіву-музею з проханням передати на державне збереження рукописи, особисті документи, листування та ін. У листі від 14 листопада 1967 р., адресованого Л. Проценко, він писав: "... утворення Вашого музею вкрай потрібна для нас річ". І далі: "... все буде в свій час передано музею, нехай живе і квітне. Такий, мій друже, відгук мій. Бажаю Вам здоров'я і довгого віку для щирої праці на користь рідної літератури"²².

Переймався діяльністю ЦДАМЛМ УРСР львівський письменник В. Гжицький, який теж не обминув "єжовських сталевих рукавиць". Він став не тільки фондоутворювачем архіву-музею, але й радив колегам передавати матеріали до цієї установи. Звертаючись до В. Гжицького у листі від 18 грудня 1968 р., Людмила Андріївна писала: "Сподіваємося, що і в наш наступний приїзд до Львова, який передбачається у квітні наступного року, Ви порадуйте нас чимось гарненьким, загітуєте чимало львів'ян на активне сприяння нашій установи"²³. Відомі діячі культури започаткували або ладні були започаткувати в архіві-музеї особові фонди, вони довіряли його керманичу значною мірою тому, що Людмила Андріївна теж походила із середовища патріотично налаштованої української інтелігенції.

У своїх статтях, виступах Л. Проценко неодноразово торкалася питання особливого статусу архіву-музею, його специфіки. "Це вдале поєднання досі протилежних за основним завданнями установ, – писала вона, – дає можливість всебічно, в комплексі, крок за кроком розкрити історію української культури, зокрема літератури, не тільки документальним дослідженням, але і *наочно*. Тут має зійтися вся культура українського народу від часів Київської Русі до наших днів"²⁴.

Людмила Андріївна активно обстоювала ідею створення в архівній установі масштабної музейної експозиції, що мала спиратися на автентичні джерела. Вона цілком справедливо вважала, що документальні збірники, академічні видання зрештою стають надбанням порівняно небагатьох. Між тим, музейна експозиція розрахована на численну аудиторію. Зрозуміло, ця думка належала не тільки Л. Проценко. Згадана ідея відбивала прагнення української інтелектуальної еліти звільнити власну історію і культуру від міфологічних нашарувань і представити її у правдивому висвітленні широкому загалу.

15 червня 1972 р. на засіданні наукової ради ЦДАМЛМ УРСР відбулося обговорення тематичного плану музейної експозиції “Розвиток української культури Х–ХХ ст.”. У контексті даної статті вважаємо доцільним згадати (скористаємося висловом Л. Проценко) “друзів і радників архіву-музею”, присутніх на засіданні. Це постійні члени наукової ради: художники В. Касіян, О. Сиротенко, архітектори М. Тищенко, М. Катернога, літературознавці Є. Кирилук, С. Крижанівський, Л. Махновець, В. Костюченко, музикознавець О. Шреєр-Ткаченко, мистецтвознавець Д. Горбачов. Були також запрошені і брали активну участь в обговоренні цього важливого питання письменник П. Загребельний, історики М. Марченко, В. Сарбей, Г. Сергієнко, мовознавець В. Німчук, літературознавці Ю. Івакін, О. Засенко, Ф. Погребенник, художник, мистецтвознавець Б. Піаніда. Судячи з протоколу наукової ради, музейний проект Л. Проценко та її колег нікого не залишив байдужим. Загальна думка присутніх знайшла своє відображення, значною мірою, у виступі Ф. Погребенника: “Ми чекаємо відкриття архіву-музею. Причому, як дослідники чекають відкриття архіву, так громадськість – музею. Треба наповнити змістом обидві частини, щоб примусити працювати їх на нашу культуру”²⁵.

У заключному слові Л. Проценко розповіла, яким вона бачить майбутній музей: “Тут товариші говорили про те, щоб ми взяли за копію якийсь інший музей. Я особисто сама дивилася музеї в Єревані, Тбілісі, Москві і в Празі, але не одержала задоволення ні від одного з них. Скрізь там дуже одноманітні експозиції. Навіть Празький музей писемності, за яким власне ми і створювалися, не справляє ніякого враження. Ми будемо створювати свій музей за сучасними досягненнями техніки: вітражі будуть з оргскла, зразки яких ви бачите поруч на столі. Кожне століття буде представлено у відповідному стилі і кольорі... Ми хочемо створити зовсім новий оригінальний музей”²⁶. Але цим планам не судилося здійснитися. У травні 1973 р. Л. Проценко була звільнена з посади директора ЦДАМЛМ.

Людмила Андріївна належала до плеяди подвижників-першопрохідців і, прокладаючи шлях для інших, напевно ж, припускалася помилок – серйозних помилок, на думку її нещадних критиків. Та час розставив все по своїх місцях, і терези справедливості схилилися на бік симпатиків Л. Проценко, до яких відносить себе і автор цих рядків. Для нас найвагоміший аргумент – незгасаючий інтерес сучасних дослідників до документальних масивів, які були зібрані під орудою Л. Проценко почасти із порушеннями імперативів 1960–1970-х рр., що сьогодні втратили свою силу. Бо хто нині буде ототожнювати втрату політичної пильності із прийманням на державне зберігання документів репресованих діячів культури? І чи варто зараз доводити, що профільною літературою для архіву-музею є видання творів світової класики в українських перекладах?

Обминаючи подальшу діяльність ЦДАМЛМ, що відбувалась без участі Л. Проценко, тільки відзначимо: із зміною керівництва нові завдання постали перед відділом музею (назва якого надалі неодноразово змінювалась). На офіційному рівні хибною була визнана ідея створення постійно діючої експозиції “Розвиток української культури Х–ХХ ст.”. Тому замість подій і персон історичної минувшини відвідувачі архіву-музею згодом мали можливість ознайомитися з процесом розвитку української літератури та творчістю окремих її представників в межах 1917–1985 рр. Об’єктивності заради слід вказати, що один із задумів Л. Проценко був реалізований. Мовиться про створення комплексу меморіальних кабінетів, який став складовою частиною і окрасою експозиції. На жаль, на відкриття цієї експозиції у серпні 1985 р. Людмилу Андріївну не запросили...

Після звільнення вона протягом двох років була безробітною. Пізніше викладала історію в київських школах (1975–1986 рр.). На громадських засадах обіймала посаду заступника голови Шевченківської районної організації Товариства охорони пам’яток історії та культури міста Києва (з 1979 р.). Л. Проценко фактично започаткувала окремих дослідницький напрямок історичної науки – некрополістику. Справою її життя стала підготовка фундаментального багатотомного видання “Київський некрополь”. Людмила Андріївна уклала кілька десятків тисяч карток на осіб, що були поховані у Києві від княжої доби до 1986 р. Керувала секцією “Некрополі України” при Головній раді Українського товариства охорони пам’яток історії та культури (з 1990 р.). Ініціатор створення Лук’янівського державного історико-меморіального заповідника (1994 р.).

У доробку Л. Проценко – численні статті з архівної справи та некрополістики, карта-схема “Пам’ятки Києва, знищені у ХХ ст.” (1991 р.), сценарій документального фільму “Київський некрополь” (1992 р.), довідники “Київський некрополь. Письменники” (1992 р.), “Лук’янівське цивільне кладовище” (у співавт., 1998 р.), монографія “Історія Київського некрополя” (1995 р.). Посмертно було надруковано, підготовлене Л. Проценко, довідкове видання “И до небес рукой подать” про поховання у Києво-Печерській Лаврі (2002 р.).

Л. Проценко пішла з життя 7 вересня 2000 р. “Людмила Андріївна, – писав академік НАН України П. Тронько, – представник когорти найосвіченіших діячів історії та культури, які розсувають межі не тільки нашої історії, а, крім того, засівають ниву для наступних поколінь, тим самим створюючи ґрунт для злету нашої духовності у майбутньому”²⁷. Що можна додати до цього? Лише висловити слова глибокої шани і подяки від нинішнього покоління працівників ЦДАМЛМ України нашому першому директору Людмилі Андріївні Проценко.

- ¹ ЦДАМЛМ України, ф. 673, оп. 1, од. зб. 141, арк. 5.
- ² Там само.
- ³ ЦДАВО України, ф. 1402, оп. 7с, од. зб. 959, арк. 42.
- ⁴ Там само, ф. 14, оп. 5л, од. зб. 291, арк. 43.
- ⁵ ЦДАМЛМ України, ф.673, оп.1, од. зб. 96, арк. 5.
- ⁶ Там само, од. зб.166, арк.6.
- ⁷ Там само, од. зб. 17, арк. 3.
- ⁸ *Сендик З.* Унікальний документальний комплекс з історії літератури і мистецтва: історія формування // Студії з архівної справи та документознавства. – 1998. – Т. 3. – С. 48.
- ⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 673, оп. 1, од. зб. 17, арк. 1.
- ¹⁰ Там само, од. зб. 128, арк. 10.
- ¹¹ Там само, од. зб. 17, арк. 4.
- ¹² Там само, од. зб. 30, арк. 59.
- ¹³ Там само, од. зб. 17, арк. 21.
- ¹⁴ Там само, од. зб. 66, арк. 1.
- ¹⁵ Там само, од. зб. 30, арк. 24.
- ¹⁶ Там само, арк. 24, 25.
- ¹⁷ Там само, арк. 40.
- ¹⁸ Там само, зі справи фонду № 45 (К. Думитрашко), арк. 3.
- ¹⁹ Там само, зі справи фонду № 34 (О. Гончар), арк. 5.
- ²⁰ Там само, зі справи фонду № 193 (Г. Кочур), арк. 2.
- ²¹ Там само, зі справи фонду № 26 (Г. Майфет), арк. 13.
- ²² ЦДАМЛМ України, зі справи фонду № 42 (М. Годованець), арк. 4, 5.
- ²³ Там само, зі справи фонду № 19 (В. Гжицький), арк. 5.
- ²⁴ Там само, ф.673, оп. 1, од. зб. 17, арк. 1.
- ²⁵ Там само, ф. 873, оп. 1, од. зб. 125, арк. 11.
- ²⁶ Там само, арк. 14.
- ²⁷ Збірник на пошану Людмили Андріївни Проценко. – К., 2000. – С. 4.

Раскрыта плодотворная деятельность первого директора ЦГАМЛИ Украины Л. Проценко, которая активно способствовала становлению и дальнейшему развитию этой, по выражению писателя Ю. Смолича, “литературно-художественной институции”.

Ключевые слова: архив-музей; первый директор; источниковая база; комплектование; музейная экспозиция; некрополистика.

There is described the effective work of Leonid Protsenko, the first director of the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine in the article. Is highlighted the activity impact on the development of this “literature and art institution” as writer Y. Smolych said.

Keywords: archives and museum; the first director; source basis; setting; museum exposition; necropolis studying.